

УДК 504+330.15

РЕКРЕАЦІЙНЕ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В СИСТЕМІ РЕГІОНАЛЬНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ПРИБЕРЕЖНИХ ТЕРИТОРІЙ

Т.П. Галушкіна, д.е.н., проф., Заслужений економіст України

В.А. Фоменко

Д.В. Булишева

Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, Одеса, Україна

Галушкіна Т.П., Фоменко В.А., Булишева Д.В. Рекреаційне землекористування в системі регіонального екологічного менеджменту прибережних територій.

У даній статті розглянуто сучасні тенденції рекреаційного землекористування на прибережних територіях. Наведено інноваційні напрями розвитку рекреаційного землекористування, а також шляхи забезпечення екологічної рівноваги на територіях прибережної смуги в системі регіонального екологічного менеджменту.

Ключові слова: рекреаційне землекористування, екологізація земельної політики, екологічний менеджмент, прибережні території

Галушкіна Т.П., Фоменко В.А., Булишева Д.В. Рекреационное землепользование в системе регионального экологического менеджмента прибрежных территорий

В данной статье рассмотрены современные тенденции рекреационного землепользования на прибрежных территориях. Приведены инновационные направления развития рекреационного землепользования, а также пути обеспечения экологического равновесия на территориях прибрежной полосы в системе регионального экологического менеджмента.

Ключевые слова: рекреационное землепользование, экологизация земельной политики, экологический менеджмент, прибрежные территории

T. Galushkina, V. Fomenko, D. Bulysheva Recreational land use in the system of regional environmental management of coastal areas

In this article, the current trend of recreational land use in coastal areas. An innovative trends of recreational land use, as well as ways to ensure ecological balance in the coastal areas in the regional environmental management.

Keywords: recreational land, greening land policy, environmental management, coastal areas

Сформована екологічна обстановка у низці південних районів України свідчить про посилення деградації наземних і водних екосистем, виснаженні природно-ресурсного потенціалу, а також погіршення якості навколишнього природного середовища. Отже, визначення рекреаційних пріоритетів розвитку територій прибережної смуги морів України потребує урахування всіх економіко-екологічних особливостей цих зон.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням ефективного використання земель в межах прибережної смуги присвячено наукові праці багатьох вчених, таких як І.К. Бистряков, Д.С. Добряк, О.С. Дорош, О.П. Канаш, В.М. Кривов, М.Г. Лихогруд, Г.К. Лоїк, А.Г. Мартин, А.М. Третяк, М.Г. Ступень, М.А. Хвесик та ін. Зосереджували науковий погляд на раціональному землекористуванні в прибережній смугі такі вчені як Т.П. Галушкіна, О.М. Громова, О.Г. Топчієв, В.І. Карамушка [3, 5] та ін.

Постановка завдання

Проаналізувати існуючу ситуацію щодо стану рекреаційних земельних ресурсів в прибережній смугі морів України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Слід констатувати, що серед пріоритетів соціально-економічного розвитку приморських територій, які формують стратегію економічного зростання України, реалізацію еколого-економічних реформ, об'єктивно і обґрунтовано визначено рівень конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери як високорентабельної галузі, яка має забезпечити потреби внутрішнього і міжнародного попиту на туристичні та санаторно-оздоровчі послуги без посилення антропогенного тиску на довкілля.

Рішенню цієї проблеми може сприяти залучення інвестиційних резервів, що обумовлює необхідність визначення еколого-економічної оцінки інвестиційної привабливості території курортно-рекреаційної спрямованості. Саме на ці заходи була спрямована Державна Програма розвитку туризму в Україні до 2010 року, а нині Концепція

Державної цільової соціальної програми розвитку в Україні спортивної та туристичної інфраструктури у 2011-2022 роках, Закон України «Про курорти», низка інших законодавчих ініціатив. Крім того, існує значний науковий доробок в цьому напрямі. Методології оцінки інвестиційної привабливості об'єктів, в тому числі в сфері курортно-рекреаційного природокористування, присвячені роботи багатьох вітчизняних і зарубіжних учених.

Проте, маловивченість проблеми, недостатнє опрацювання теоретичних і прикладних аспектів розробки і впровадження еколого-орієнтованих інвестиційних рішень потребують подальшої деталізації і поглиблення досліджень.

Що стосується приморських рекреаційних зон, то результати аналітичного дослідження на прикладі туристично-рекреаційних територій приморських регіонів, що мають тенденцію до зростання (рис. 1), підтверджують негативні тен-

денції, які склалися в туристично-рекреаційному природокористуванні в цілому:

- відсутній дієвий економічний механізм, який би націлював на ефективне, з позицій еколого-збалансованого підходу, освоєння курортно-рекреаційного потенціалу;
- відзначається нечіткий розподіл регіональних і місцевих повноважень на територіях курортно-рекреаційного статусу, що потребує обґрунтування напрямів їх удосконалення;
- недостатнє забезпечення реалізації стратегічно вигідних і екологічно та економічно привабливих інвестиційних проектів, які б передбачали комплексний розвиток найбільш перспективних рекреаційних територій в регіональному вимірі;
- слабкий еколого-економічний моніторинг наслідків як потенційної, так і існуючої господарської діяльності.

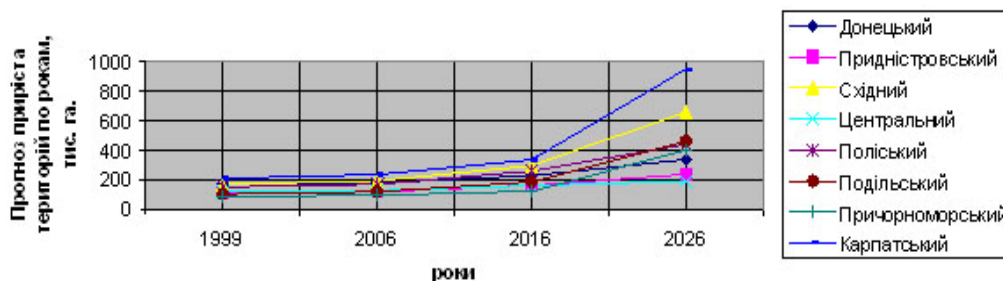

Рис. 1. Перспективний розвиток оздоровчих та рекреаційних територій у вимірі регіонів України, 1999-2026 рр.

Доцільність пріоритетного і першочергового розвитку спеціалізованих туристичних і курортно-рекреаційних зон еколого-економічного статусу. обумовлюються:

- наявністю значних запасів цінних видів рекреаційних ресурсів (грязей, мінеральних вод, високоякісних пляжів і т. ін.), на які є посилений потенційний попит зарубіжних рекреантів за умови відповідності їх екологічним вимогам і загально визнаним міжнародним стандартам;
- сприятливими кліматичними і фізико-географічними умовами для відпочинку і туризму, які можна порівняти з провідними зарубіжними курортними аналогами;
- відносно високим рівнем соціально-економічного розвитку регіону в поєднанні з багатим природно-ресурсним потенціалом;
- наявністю відповідної інфраструктури, в першу чергу, транспортної, яка забезпечує комфортні умови доставки туристів на лікування і відпочинок з подальшим мобільним переміщенням по регіону.

При цьому обґрунтовано, що екологічні параметри природного середовища у межах курорту і в найближчому оточенні від нього мають відповідати міжнародним рівням гранично допустимих

концентрацій забруднюючих речовин, які прийняті в аналогічних зарубіжних рекреаційних зонах. Рекреаційне навантаження є тим показником, який відображає сукупний вплив рекреаційної діяльності на ландшафтні комплекси. Щодо існуючого досвіду нормування рекреаційного навантаження, на думку фахівців необхідно відзначити такі особливості:

1) За джерелом впливу, що потребує нормування, приймається кількість рекреантів. Разом з тим, не враховуються такі чинники рекреаційного впливу, як транспортні засоби відпочиваючих і будівництво різного роду інфраструктурних споруд. Фактично проводиться нормування не рекреаційного навантаження, а потоку відпочиваючих, туристів і екскурсантів.

2) Немає єдиної думки щодо системи вимірювання рекреаційного навантаження [3].

3) Норми рекреаційних навантажень встановлюються по-різному для:

- різних типів ландшафтних компонентів;
- різних типів ландшафтних комплексів;
- окремих видів рекреаційної діяльності;
- різних функціонально-ландшафтних систем;
- різні комбіновані варіанти.

4) Для одного і того ж об'єкта при однотипному його використанні норми рекреаційних навантажень можуть відрізнятися в залежності від критерію їх визначення – технологічного (функціонального), психологічного чи екологічного. Практичне застосування норм навантажень в подібних випадках ускладнено.

5) При здійсненні нормування виникає необхідність вирішення вищевказаних проблемних питань, тому пропонується враховувати наступне.

Рекреаційне навантаження як вважають фахівці [4] має 2 аспекти – кількісний і якісний. Кількісний аспект:

1) Існуючі показники більше оцінюють відвідуваність і одноразове рекреаційне навантаження, але не відображають реального навантаження. У кількісному аспекті аналізованого показника повинні бути відображені не тільки кількість рекреантів в одиницю часу на одиницю площі, але і тривалість їх перебування на об'єкті рекреації. Одна і та ж кількість рекреантів, відзначена за однаковий обліковий період, може надавати абсолютно різне рекреаційне навантаження.

2) Норми навантажень обов'язково повинні бути однозначними і не перевищувати допустимих обсягів рекреаційного використання. Норми слід визначати не окремо за різними критеріями, а шляхом їх співвідношення та знаходження оптимальної величини з точки зору технологічних особливостей окремих видів рекреації, психофізіологічної комфортності відпочинку та стійкості ландшафтів до антропогенних навантажень. Ключове значення мають норми допустимого одноразового рекреаційного навантаження, річні та встановлені на більш тривалій період, які дозволять відповідно уникнути дискомфорту рекреаційного процесу, деградації ландшафтів, і врахувати так звану «втому» природних комплексів.

3) Допустимі обсяги рекреаційного використання території враховуються з урахуванням впливу не рекреаційних видів діяльності. В межах тих міських і приміських ландшафтів, де крім рекреаційної діяльності представлені і інші види господарської діяльності, норми допустимих рекреаційних навантажень повинні бути пропорційно знижені. Такі норми будуть реальними, на відміну від можливих, які визначаються за умов виконання ландшафтом тільки рекреаційних функцій.

Якісний аспект. На думку фахівців [3, 5], норми рекреаційного навантаження не можуть бути встановлені без аналізу ландшафтної і функціонально-господарської структури території. Насамперед з усього різноманіття ландшафтних комплексів необхідно виділити власне рекреаційні ландшафти. У розумінні фахівців це природні та антропогенні ландшафтні комплекси, які створені (перетворені) і управляються для виконання саме рекреаційних функцій. Найбільше зосередження рекреаційних ландшафтів, як констатують фахівці, ми можемо спостерігати в міській межі і передмістях, в курортних місцевостях. Процес встанов-

лення норм рекреаційних навантажень вимагає розробки алгоритму, за допомогою якого можна врахувати все різноманіття вищевказаних чинників і визначити операційні територіальні одиниці. У кінцевому підсумку для кожного типу території необхідно обчислити конкретні величини норм рекреаційного навантаження, оптимальні з точки зору співвідношення екологічного та соціально-економічного критеріїв.

Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» для організації масового відпочинку населення і туризму визначаються рекреаційні зони, які разом з територіями та об'єктами природно-заповідного фонду, курортними і лікувально-оздоровчими зонами утворюють єдину територіальну систему і підлягають особливій охороні (ст. 60-63). Земельним кодексом України за основним цільовим призначенням нарівні з іншими категоріями виділяються землі природно-заповідного та іншого природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення (ст. 19) [4].

На сьогодні для всіх категорій земель визначається ступінь антропогенного навантаження з використанням експертних бальних оцінок. В межах території кожен вид земель отримує відповідний бал, і всі земельні ділянки з однаковим балом об'єднуються в однорідні групи за категоріями (табл. 1).

Для визначення ступенів антропогенного навантаження земель спеціалістами пропонується система показників [1]. Відношення площ земель із найвищим ступенем антропогенного навантаження до площ земель із найнижчим ступенем такого навантаження — це *коефіцієнт абсолютної напруженості* еколого-господарського стану земель території $K_a = S_{\max AH} / S_{\min AH}$, який характеризує схильність господарського освоєння земель, території в бік застосування техногенних систем з дуже сильним антропогенним впливом.

Відношення площ групи земель із більш високим антропогенним навантаженням до площ групи земель із більш низьким антропогенним навантаженням — це *коефіцієнт відносної напруженості* еколого-господарського стану території $K_b = \sum S_{6-9} / \sum S_{1-5}$. Цей коефіцієнт, враховуючи землі всієї території, є інтегральним показником її екологічної напруженості.

Негативний досвід багатьох країн досить добре показав, що проголошення пріоритету тільки економічних цілей без обліку соціальної потреби в прийнятному для людини природному середовищу обертається вкрай негативними екологічними наслідками в майбутньому, а загальний еколого-економічний збиток виявляється більше короткострокової вигоди, яку отримує конкретний інвестор [6].

Для зняття протиріч між економічними вигодами приватних власників і суспільством потрібна розробка й впровадження в практику управління особливих економічних і правових механізмів, що стимулюють і заощаджують природокористуван-

ня. Таке впровадження може бути досягнуте в рамках створення системи еколого-економічного управління земельними ресурсами регіону, тобто системи, що дозволяє реалізовувати конкретні

завдання охорони природи методами земельного планування й економічним впливом на землекористувачів.

Таблиця 1. Класифікація ступенів антропогенного навантаження земель

Ступінь антропогенного навантаження	Бал	Категорія земель
Найвищий	9	Землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення
Дуже високий	8	Землі сільськогосподарського призначення
Високий	7	Землі житлової та громадської забудови
Між середнім та високим	6	Землі водного фонду
Середній	5	Землі історико-культурного призначення
Між низьким та середнім	4	Землі рекреаційного призначення
Низький	3	Землі оздоровчого призначення
Дуже низький	2	Землі лісового фонду
Найнижчий	1	Землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення

Нажаль, розуміння необхідності в формуванні чіткої еколого-економічної моделі регулювання земельних відносин в управлінських структурах, відповідальних за земельну політику в нашій країні, поки ще відсутнє.

Така ситуація обумовлює необхідність наступних кроків:

- визначення мети, етапів, завдань та механізмів правового, економічного, фінансового і соціального розвитку подальших реформ у ринкових умовах, а також шляхів їх забезпечення та реалізації;
- здійснення екологізації земельної реформи; в тому числі стосовно формування цілісних земельно-майнових комплексів;
- реалізація виваженої послідовної державної політики щодо комплексного розвитку земельного законодавства, формування і розвитку комплексних ринкових земельних відносин, особливо в прибережній смузі морів;
- запозичення передового досвіду щодо формування правових інститутів і механізмів (особливо відносно земель прибережної смуги), які використовуються в країнах із розвинутою ринковою економікою;
- реалізація ресурсно-комплексного підходу щодо розвитку прибережних територій у процесі земельних трансформацій;
- здійснення робіт з охорони земель прибережної зони.

Слід зауважити, що кошти державного бюджету, виходячи з аналізу господарської практики, доцільно залучати для фінансування тільки перспективних проектів, що стосуються рекреаційного освоєння регіону та реконструкції вже діючих рекреаційних об'єктів:

— проведення пошукових і гідрогеологічних робіт з вишукування і вивченню унікальних лікувальних мінеральних ресурсів, і, в першу чергу, тих, які призначені для оздоровлення після Чорнобильської трагедії;

— створення мережі об'єктів інфраструктури загального призначення в діючих рекреаційних об'єктах (будівництво доріг), інженерної та соціальної інфраструктури;

— проведення заходів по роздержавленню і приватизації в рекреаційній галузі;

— здійснення науково-методичного забезпечення;

— проведення заходів з реконструкції та розвитку природних ландшафтних рекреаційних парків і заповідних зон та центрів.

Крім того, фінансування рекреаційної діяльності в регіоні доцільно здійснювати і за рахунок:

— позабюджетних фондів – інвестиційних, благодійних фондів, довірчих товариств і т.п.;

— коштів підприємств інших галузей;

— власних коштів суб'єктів рекреаційного господарювання.

Разом з тим, в цільовому фінансуванні діяльності підприємств туристично-рекреаційної сфери можуть брати участь іноземні інвестори, які можуть вкласти кошти у вигляді найсучаснішого обладнання, устаткування. Але для цього також необхідна підтримка держави, надання гарантій для іноземних інвесторів. Важливу роль в активізації інвестиційного процесу відіграє ефективна податкова політика.

Між тим стоїть задача розвитку високоєфективного конкурентоспроможного землеволодіння і землекористування, збереження природних ландшафтів, культурних та історичних цінностей, з орієнтацією на перспективи світового розвитку та процеси глобалізації.

Таким чином, цільовими напрямками розвитку земельних відносин в напрямі їх екологізації є:

- вдосконалення законодавчої, нормативно-правової та інституційної бази й інструментів подальшого регулювання земельних відносин, створення сприятливих умов для планового і сталого розвитку всіх територій України;
- запровадження інтегрованого підходу до управління земельними ресурсами, підвищення його координованості та ефективності;
- підвищення ролі еколого-екрномічних інструментів регулювання земельних відносин у процесах просторового розвитку країни;
- удосконалення систем оцінки земель та платності землекористування, збільшення надходжень плати за землю до місцевих бюджетів, формування рентних відносин;
- залучення громадськості до участі в процесі планування використання земельних ресурсів;
- посилення охорони земель та забезпечення екологоорієнтованого використання земельних ресурсів;
- гармонізація та екологізація земельного та містобудівного законодавства.

З огляду на економічні процеси, які характеризуються стрімким переходом до ринкових механізмів господарювання в Україні, гостро порушуються специфічні питання щодо екологізації сучасних земельних відносин, від яких суттєво залежать характер розвитку та ефективність функціонування економіки і соціальної сфери. Земельні відносини в процесі використання земель повинні орієнтуватися на підвищення ефективності виробництва й продуктивності праці та екологічне оздоровлення земельних ресурсів як складової соціально-економічного капіталу, що є домінуючим у формуванні багатства країни.

Висновки

Резюмуючи, можна відзначити, що земельні ресурси прибережної смуги мають надзвичайно благоприємні передумови і можливості для створення рекреаційного підприємництва та створення нових «зелених» робочих місць. Досягнення поставлених цілей можливо лише на базі підвищення інвестиційної активності вкладення капіталу і дієвого сценарію розвитку земель прибережної смуги для потреб рекреації.

Список літератури:

1. Екологічний менеджмент та аудит рекреаційних територій (концептуальні засади та організаційний механізм) [Текст] : Монографія / Т.П. Галушкіна, Л.І. Новосельська, Л.М. Грановська та ін; За ред. Т.П. Галушкіної ; Академія наук України; Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень. – Одеса : Видавництво ТОВ «ІНВАЦ», 2006. – 184 с.
2. Панченко Т.Ф. Рекомендації з планування території прибережної смуг морів / [за ред. Т.Ф. Панченко]. – Київ: 2009. – 32 с.
3. Постанова Верховної Ради України від 24.12.1999 № 1359-XIV про Концепцію сталого розвитку населених пунктів: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1359-14>.
4. Слюсаренко О.М. Економіко-організаційні засади екологізації міського землекористування: дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / Слюсаренко Олександр Миколайович. – ІПРЕДУ НАН України. – Одеса, 2009. – 227 с.
5. Карамушка В.І. Просторове планування розвитку прибережної смуги морів України / УкрНЦЕМ. – Одеса: Принт Бистро, 2009. – 55 с.
6. Дубас Р.Г. Економіка природокористування [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Р.Г. Дубас. – 2-ге вид., стер. – К. : КНТ, 2009. – 447 с.
7. Екологічне управління [Текст] : підручник для студ. екологіч. спец. вищ. навч. закладів / В.Я. Шевчук, Ю.М. Саталкін, Г.О. Білявський та ін. – Київ : Либідь, 2004. – 432 с.
8. Фролов М.О. Правові аспекти екологічного ризику : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / М.О. Фролов. – Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2001. – 15 с.

Надано до редакції 7.11.2012

Галушкіна Тетяна Павлівна / Tetiana P. Galushkina
work_tp@ukr.net

Посилання на статтю / Reference a Journal Article:

Рекреаційне землекористування в системі регіонального екологічного менеджменту прибережних територій [Електронний ресурс] / Т.П. Галушкіна // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2012. – № 3-4 (4-5). – С. 152-156. – Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2012/n4-5.html>